

argumentacja była różna. Przy tym niejeden szczerze pisał: „Cała wiedza moja o faktach, dotyczących tej sprawy, pochodzi z Pana listu” (s. 99). Często odnosiło się to również w ogóle do sprawy polskiej. Dobrze zorientowani byli sąsiedzi: Rosjanie, Czesi, Niemcy, a także niektórzy Francuzi, – mający w pamięci klęskę z 1871 r. Nie brakło takich nazwisk, jak Lubor Niederle, Svatopluk Čech, Jaroslav Bidlo czy Jaroslav Vrchlický. Profesor prawa z Bonn Fritz Klingmüller pozwolił sobie udzielić Sienkiewiczowi reprimendy: „chciałbym na wstępie skierować raczej słowa nagany pod Pańskim adresem, Szanowny Panie, ponieważ Pan jako cudzoziemiec nie jest ani miarodajny, ani upoważniony do poruszania spraw wewnętrzznopruskich” (s. 109 i n.).

Zasługą autorki jest nie tylko omówienie wyników ankiety, ale i zaprezentowanie materiałów stanowiących cenne źródło do badań nad sprawą polską w Europie i świecie na początku XX w. Po części kwestia ta została przedstawiona już w rozdz. V, który wraz ze związłym *Zakończeniem* stanowi interesującą próbę syntezy. Książka D. Płygawko będzie z wdzięcznością przyjęta przez historyków literatury, badaczy stosunków politycznych i kulturalnych pod zaborem pruskim i w pozostałych częściach dawnej Rzeczypospolitej, kultury politycznej w początkach XX w. w Europie, nie mówiąc o jakże licznych miłośnikach twórczości Henryka Sienkiewicza. Specjalne miejsce przy swoim interdyscyplinarnym charakterze winna zająć w studiach niemcoznawczych. Wyniki ankiety, jak wspominałem, powinny zachęcić do dalszych dociekań, w których „odkrywanie Polski” przez Zachód zajmie poczesne miejsce. Autorka słusznie zauważyła w *Zakończeniu*:

„Duży sukces propagandowy odnieśli organizatorzy ankiety, publikując na bieżąco odpowiedzi napływające do Paryża. Zamieszczała je prasa francuska, angielska, włoska, amerykańska. Dawno o Polsce nie pisano tak dużo. Ankieta Sienkiewicza stała się wielką akcją dla „sprawy polskiej”. Pod jej wpływem wzrosła wiedza o problemach i aspiracjach narodowych Polaków, nie tylko tych z zaboru pruskiego” (s. 129).

Powieściopisarz co prawda zamknął sobie drogę przyjazdów do Wielkopolski, ale płonne okazały się obawy, iż ankieta zaszkodzi mu bezpośrednio, „nadal był jednym z najpopularniejszych pisarzy w Niemczech” (s. 130), choć może określenie „najpopularniejszych” wymagałoby sprecyzowania – chodziło o pisarzy obcych i o ich konkretne dzieła. A swoją drogą wiele do myślenia mogły dać takie wypowiedzi, jak cytowana wyżej F. Klingmüllera, prawnika uniwersyteckiego, który ignorował aspekt historyczny i prawa narodów do decydowania o swoim losie. Również one spełniały pożyteczną rolę, demaskując określone postawy w ówczesnym społeczeństwie niemieckim. Uwagi cudzoziemców – nie tylko skrajne – powinny stronie polskiej dawać sporo do myślenia. W jakim stopniu dały, to już sprawa inna.

Marceli Kosman

WOLFGANG MICHALKA (Hrsg.): *Der Erste Weltkrieg. Wirkung, Wahrnehmung, Analyse*. Piper Verlag, München-Zürich 1994, 1062 ss.

W osiemdziesiątą rocznicę wybuchu wojny, nazwanej przez George'a Kennana „najbardziej brzemiennej w skutki katastrofą naszego stulecia” (*the great seminal catastrophe of this century*), ukazała się w Niemczech praca zbiorowa, analizująca poszczególne aspekty genezy, przebiegu i znaczenia konfliktu światowego lat 1914-1918. Ozdobiony fragmentem tryptyku „Wojna” pędzla Ottona Dix'a okazały tom studiów przygotowany został pod redakcją Wolfganga Michalki na zlecenie fryburskiego Instytutu Badań nad Historią Wojskową (*Militärgeschichtliches Forschungsamt*). W tej samej serii kilka lat wcześniej ukazała się – również pod redakcją Michalki (*nota bene* autora cenionej książki o koncepcji polityki zagranicznej Joachima von Ribbentropa)

– podobnie opracowana praca zbiorowa poświęcona różnym aspektom drugiej wojny światowej (*Der Zweite Weltkrieg*, München–Zürich 1990). Tenże W. Michalka jest także m.in. redaktorem wielce przydatnego zbioru artykułów poświęconych polityce zagranicznej Trzeciej Rzeszy (*Nationalsozialistische Außenpolitik*, Darmstadt 1978).

Omówiony zbiór studiów nie będzie zapewne dostępny we wszystkich ważniejszych bibliotekach naukowych w Polsce, warto zatem w wielkim skrócie przynajmniej przedstawić jego zawartość. W tomie zamieszczone zostały 42 rozprawy; autorami ich są przeważnie historycy niemieccy. Książkę podzielono na kilka grup tematycznych. W części pierwszej, zatytułowanej *Pierwsza wojna światowa i zrewolucjonizowanie systemu międzynarodowego*, znalazły się studia koncentrujące się na historii polityczno-dyplomatycznej. Znaczenie Wielkiej Wojny jako „katastrofy sprawczej XX wieku” omawia Ernst Schulin. Georges-Henri Soutou porównuje cele wojenne Rzeszy Niemieckiej, Francji, Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych w okresie I wojny światowej. Genezę udziału Rosji w konflikcie i jej cele wojenne do 1917 r. charakteryzuje Horst Günther Linke. Matthias Peter prezentuje cele wojenne Anglii i brytyjskie wizje pokoju. Ragnhild Fiebig-von Hase jest autorką rozprawy *Początek końca wojny: Niemcy, USA i kulisy amerykańskiego przystąpienia do wojny 6 kwietnia 1917 r.* Tekst *Demokracja i hegemonia. Woodrowa Wilsona koncepcja nowego ładu światowego* wyszedł spod pióra Hansa-Jürgena Schrödera. Tę część tomu zamyka zaś artykuł Gottfrieda Niedharta *Koniec wojny i ład pokojowy jako problem niemieckiej i międzynarodowej polityki w latach 1917-1927.*

Teksty, które znalazły się w części *Wojna i polityka*, niekiedy łączą się bardziej z poprzednią grupą tematyczną. Tak jest na pewno w przypadku studium Johna C. G. Röhl’a *Rozmyślnie zaplanowana wojna? Cele polityki niemieckiej w lipcu 1914 r.* O sekretarzach stanu w *Auswärtiges Amt* napisał Johannes Hürter, a Martin Kröger ukazał cele i realizację niemieckiej polityki na Bliskim Wschodzie. Kilka rozpraw poświęcono sprawom planowania wojskowego (w tym dwie cesarskiej marynarce wojennej), a *Walkę o niemieckie kolonie* przedstawił Wolfgang Petter.

Następnemu zestawowi rozpraw nadano wspólny tytuł *Gospodarka wojny i wojna gospodarcza*. W tej grupie znalazło się m.in. studium Manfreda Zerdlera o finansowaniu wojny w Niemczech. Z kolei w części *Kontrowersyjna wspólnota narodowa* zamieszczono m.in. artykuły o solidarności narodowej i kwestii „wyzwolenia społecznego” w Niemczech w okresie 1900-1925 (Gunther Mai), dniu powszednim i „zrewolucjonizowaniu społeczeństwa wilhelmińskiego” (Volker Ullrich), dylematach niemieckiej socjaldemokracji (Walter Mühlhausen), a także o związkach zawodowych, Kościołach i niemieckich Żydach.

Interesująco wypadła część opatrzona wspólnym tytułem *Wojna idei*. Znalazły się tam teksty Thomasa Rohkrämera o „mentalności wojennej” w sierpniu 1914 r., Josta Dülffera o „Oczekiwaniu na wojnę i obrazie wojny w Niemczech przed 1914 r.”, Petera Gruppa o niemieckiej propagandzie kulturalnej w państwach neutralnych, Helmuta Friese o pisarzach niemieckich w okresie Wielkiej Wojny, a także przyczynek poświęcony Ernstowi Jüngerowi oraz artykuł o fotografii wojennej.

Książkę zamyka część poświęcona historiografii. Przypnać trzeba, że teksty o I wojnie jako przedmiocie badań historycznych w różnych krajach przynoszą szczególnie dużo materiału porównawczego. Odnosi się to zwłaszcza do rozprawy Gerda Krumeicha, który skoncentrował się na toczącej się po 1918 r. debacie o „winie za rozpętanie wojny”. Zamieszczono ponadto artykuły analizujące historiografię brytyjską, austriacką, włoską, amerykańską i zachodniemiecką. Zabrakło niestety tekstów o pracach publikowanych przez autorów francuskich i rosyjskich, uderzająca jest też nieobecność tekstu o nurcie marksistowskim w historiografii.

Fryburski *Militär-geschichtliches Forschungsamt* zadedykował omawiany tom profesorowi Fritzowi Fischerowi, autorowi głośnej, przełomowej pracy o celach Niemiec w I wojnie światowej, *Griff nach der Weltmacht* (pierwsze wyd. 1961). Wybitny historyk uhonorowany został w godny sposób: dzieło zbiorowe pod redakcją W. Michalki jest jedną z najważniejszych publikacji o Wielkiej Wojnie, jakie ukazały się w ciągu ostatnich kilkunastu lat.

Stanisław Żerko